

Г. Ю. КАСІМ

ВИТОКИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ, УЖИВАНИХ У ТЕКСТАХ ЗМІ

У статті розглянуто джерела експресивності okazaціоналізмів, уживаних у сучасних україномовних друкованих та електронних ЗМІ.

Ключові слова: okazaціоналізм, експресивність, узуальний неологізм, потенційне слово, мовні особливості ЗМІ.

Оказіоналізми вперше привернули увагу дослідників як компоненти поетичного тексту. Цей аспект аналізу okazaціональних одиниць є й тепер предметом зацікавленнь в україністиці, про що свідчать праці Ж. В. Колоїз [3; 4; 5], Г. М. Вокальчук [2], О. М. Рудь [6; 7] та інших дослідників. Проте на сьогодні okazaціоналізми вийшли за межі художніх текстів і широко вживаються у сучасних ЗМІ. Більше того, вони стали однією з характерних ознак сучасного публіцистичного стилю, причому ознакою дуже помітною та яскравою, що дало підстави визначати нашу добу як «век okazaціоналізмів» (О. А. Земська), говорити про «оказіональний вибух» та досліджувати особливості okazaціоналізмів, що вживаються у сучасних ЗМІ [9], матеріал яких ілюструє та підтверджує цю думку.

Оказіоналізми (індивідуально-авторські новотвори, стилістичні неологізми) створюються, на відміну від узуальних неологізмів, зі стилістичними настановами: для увиразнення мовлення, посилення його експресивності [8: 504]. Досягнення цієї мети може бути реалізоване у вигляді прагнення до деавтоматизації сприйняття: завдяки незвичній формі слова привертає увагу його семантика [1]. Н. Г. Бабенко вважає головними причинами появи okazaціоналізмів передусім необхідність висловити думку а) точно, б) лаконічно, а також в) дати власну оцінку номінованому явищу [1]. Отже, головним мотивом творення okazaціоналізмів є вочевидь їхня експресивність. Не випадково ті кількадесят назв, що були запропоновані на позначення такого типу одиниць, часто самі є експресивними завдяки своїй прозорій метафоричній образності: *слово-метеор*, *слово-одноденка*, *слово-беззаконник* (О. Земська), *одноразовий неологізм*, *«слово-самоделка»*, *слово-експромт*, *«ефемерна інновація»*, *егологізм* тощо. Та й той термін, що прижився, — запропонований Н. І. Фельдман у 1957 р. *оказіоналізм* [10], — є, зважаючи на його мотивацію (від лат. *occasionalis* «випадковий»), не позбавленим оцінності.

Витоки експресивності okazaціоналізму лежать в його нестандартності, яка може бути пов'язана з семантикою мотивуючого слова або самого okazaціоналізму, з його дериваційними особливостями.

Експресивність може породжуватися контрастом між семантикою чи стилістикою слова, що мотивує okazaціоналізм, — і семантикою та стилістикою слів, що мотивують узуальні слова аналогічної структури. Так, назва конференції в Ялті з питань європейської стратегії — **Європосиденьки** (Тиждень, 23 вересня 2011) — на фоні інших утворень подібної структури, стилістично й оцінно нейтральних (*євростандарт*, *євроінтеграція*, *єврозона*, *євровалюта*) є іронічною саме тому, що мотивуючому слову цього okazaціоналізму *посиденьки* властива не лише стилістична маркованість у вигляді розмовності, а й конотативна сема несхвальності (пор. *посиденьки справляти*). Як правило, узуальні назви на -логія, -манія мають першу основу іншомовного походження (*археологія*, *біологія*, *геронтологія*; *графоманія*, *еротоманія*, *клеттоманія* тощо). При творенні ж okazaціоналізмів аналогічної структури перші основи мають принципово інший характер: **якбитологія** — використано український сполучник (частину мови, яка узуально не використовується для творення інших слів), та ще й з експресивно-розмовною часткою *-то*; пор.: *Сюжет Романа Недзельського в стилі «якбитологія», коли надворі 2015 рік і судять Януковича, містив кілька підтем <...>* (ТК, 15 вересня 2011). Використання в утворенні **парканоманія** «прагнення влади огороджувати парканом місця можливих протестних виступів, тим самим роблячи їх недоступними для протестувальників» першої основи, пов'язаної з назвою побутової реалії, порушує узуальну сполучуваність основи —манія та стає джерелом експресивності okazaціоналізму: *Парканоманія, котра зараз набрала обертів — непоганий шанс перевести боротьбу з режимом у конструктивне і перспективне русло* (УП, 21 листопада 2011). Творець okazaціоналізму може домогтися відхилення від норми й шляхом абсолютизації якихось узуальних тенденцій. Наприклад, серед узуальних слів на *-знавець* знаходимо не тільки номінації «високого» стилю (*людинознавець*) чи нейтральні (*природознавець*), а й такі, як зафіксовані у СУМ *бджолознавець*, *машинознавець*, *собакознавець*, де друга основа

сполучається з першим компонентом досить конкретної, «матеріальної» семантики. Тож автор оказіоналізму **бурякознавець** витончено абсолютизував частково реалізовану в мові можливість творення подібних номінацій: <...> з *фанатичним блиском зубів і очей дивилися в світле майбутнє дебели трактористки і бурякознавці, — а села в цей час без будь-яких ознак життя лежали, виморені голодом* (УП, 1 липня 2011).

Експресивним буде оказіоналізм, що формально збігається з узуальним словом, проте має зовсім інше значення. Експресивний ефект створює саме ігрове «зіткнення» цих двох значень (притаманного узуальному слову та властивого оказіоналізму): *Отже, будь-яке цивільно-правове зобов'язання можна трансформувати у злочин. Було б бажання у «трансформера»*. А стимул для виникнення такого бажання завжди напоготові, і вибір є — погроза, примус, підкуп... (УП, 6 жовтня 2011). Узуальне *трансформер* — «робот, здатний змінювати свою форму», а в тексті — «той, хто трансформує, перетворює зобов'язання на злочин». Пор. ще: *Автозаки швидко наповнили «протестантами» і журналістами* (Тиждень, 9 грудня 2011), де *протестанти* «учасники акції протесту» формально збігається з узуальним *протестанти* «прибічники протестантизму, одного з поширених напрямків християнства». Мовна гра, як завжди, є ефективним джерелом експресивності. Наголосимо, що не вважаємо утворення типу *трансформер* чи *протестант* семантичними оказіоналізмами на тій підставі, що вони виникли не внаслідок розвитку семантики формально тотожної узуальній лексеми, а є результатом використання мотивуючої лексеми в новій номінативній ситуації. Тобто не *протестант* «прихильник протестантизму» > *протестант* «учасник акції протесту», а *протестувати* > *протестант* «учасник акції протесту».

Складніша схема обігравання слів представлена при іменуванні телесеріалу («мильної опери») **милодрамою**: *А скільки, цікаво, незміцнених мізків ти закомпостирував з допомогою своєї глобальної СТС-милодрами в бойовому складі з бідних наст, татусевих дочок, тупих прекрасних няньок?* (Дзеркало тижня, 11 листопада 2011). Мильна опера (калька з англ. soap opera) — серіал, тобто багатосерійний твір мелодраматичного характеру на сімейні та побутові теми. У мовленні відбулося скорочення *мильна опера* > *мило*: *Тим більше що на театрі — у вільний від «мила» час — дехто, як і раніше, зайнятий небезпечною спецоперацією...* (Дзеркало тижня, 9 грудня 2011). Співзвучність і семантичний перегук понять *мильна опера* / *мило* та *мелодрама* породили гібридне утворення **милодрама**.

Деривативні девіації при творенні аналізованих оказіоналізмів виявилися дуже різноманітними. Таким відхиленням може стати:

а) використання більше ніж двох мотивуючих слів: <...> *адже всі згадані емоції були емоціями двадцяти-з-гак-ом-річної людини* (ТК, 31 серпня 2011); *Головний меседж Лариси Задорожної прикладі «сусідньо-майже-братської» Словаччини — землю іноземцям не продаватимуть* (ТК, 7 липня 2011); *На тлі останніх подій практично непомітно прослизнула інформація про черговий «геніально-інфраструктурно-інноваційний» проект влади* (УП, 14 жовтня 2011); <...> *лавинopodobний драйв турбо-панк-рок-машини на ймення «Воплі Відоплясова»* <...> (Тиждень, 19 листопада 2011); <...> *творчістю фізиків-ліриків, інженерів людських душ і беззубих ми-за-ми-р-авторів* <...> (Дзеркало тижня, 14 жовтня 2011) та ін.;

б) надлишкове вживання двох семантично близьких префіксів: *Звісно, для Івана Ганзери перемога в такому супермегапроекті — це чи не єдина можливість реалізувати себе як співака в майбутньому* (ТК, 13 вересня 2011);

в) ненормативна демінутивність, яка надає номінації зневажливості: <...> *на відміну від режимів Каддафі чи Мубарака, наш режимчик не має ідейно відданих йому бойовиків* (УП, 28 вересня 2011); *А можливо, корпоративчик з участю однокашників...* (Дзеркало тижня, 9 грудня 2011); <...> *серед демократичних сил виявилось сім «гетьманчиків», які <...> вирішили іти в президенти* (Тиждень, 26 лютого 2010 р., с. 18). В оказіоналізмі **гетьманчик** «той, хто рветься до влади всупереч інтересам України» експресивність зумовлена не лише зменшувальним суфіксом, а й актуалізацією, виведенням на перший план додаткової семи, представленої у прислів'ї «Де два українці, там три гетьмани». Експресивність оказіоналізму **нунсенятка**, утвореного від аббревіатури НУНС (блок партій «Наша Україна», «Народна самооборона» та ін.), зумовлена не тільки демінутивністю, а й зміною типу мотивуючого слова. Як зазначає Ж. В. Колоїза, оказіональні номи такої структури «є переважно антропонімами та ергонімами утвореннями», і «значення недорослості в таких випадках знівельовано» [3: 13—14]. Проте значення недорослості, властиве узуальним утворенням на -ат/а, накладається на сприйняття мовцями зазначених оказіоналізмів, надаючи їм негативно оцінних конотацій. Пор.: *За темпами зменшення довіри серед власних прихильників регіонали давно вже випередили ганебні показники нунсеняток Ющенко* (УП, 28 вересня 2011).

Досить типовими є деривативні девіації — утворення форм вищого / найвищого ступеня порівняння у відносного прикметника чи навіть дієприкметника (як відомо, ступені порівняння в українській мові мають лише якісні прикметники): *Втім, системніша проблема криється*

ся не в меню, а в замовникові (Дзеркало тижня, 9 грудня 2011); *Так, може, змусити їх говорити без матюків — і текст став би йще «просунутишим»?* (УП, 22 листопада 2010). Дієприкметник *просунутий* набув у сучасному мовленні переносного прикметникового значення «високого рівня, престижний». Ще одна досить регулярна деривативна девіація — утворення іменників з префіксом *недо-*, який узуально використовується як дієслівний: *Нам здавалися смішними і милими всі ці українські телефільми, телевістави, <...> концерти вітчизняних недозірок* (Телекритика, 7 грудня 2010); *<...> за умов вітчизняної недодемократії* (УП, 20 грудня 2010); *Що ж ти наробила, Україно, коли проголосувала за команду, в якій міністр-хам називає етнічну українську групу якимось недонародом?* (УП, 19 лютого 2010); заголовок: *Недоопозиція: опоненти влади втрачають популярність* (Тиждень, 17 жовтня 2011). Утворені таким чином okazіоналізми порівняно з мотивуючим іменником набувають додаткової семи «несправжній, неповноцінний, низького рівня».

Okazіоналізми, що набули популярності, можуть стати зразком для творення багатьох інших okazіоналізмів подібної семантики. Як-от за зразком **рейганоміка** (калька англ. reaganomics «державна економічна політика уряду Рональда Рейгана») утворено **путіноміка**: *Став знаменитим завдяки копіткій і дуже ефективній боротьбі з корупцією в Газпромі, ВТБ, «Транснефти» та інших бездонних діжках путіноміки* (Тиждень, 9 грудня 2011).

Принадіно зазначимо, що «одноразовість» okazіоналізму не варто абсолютизувати: вона не завжди є його облігаторною рисою. Одиниця, що виникла як okazіональна, створена для конкретного тексту/ситуації спілкування, може відірватися від цього контексту й піти у самостійне життя, як це сталося з okazіоналізмами **одобряме**, **прихвати́зація** (виникли, як відомо, в російській мові, але були запозичені й українською): *Чи не демонструє така всезагальна видимість підтримки <...>, що в країні настав всезагальний апатичний «одобряме»?* (ТК, 15 липня 2011); *Шкода, що Янукович теж втратив цю ниточку — зв'язок зі своїми виборцями і сьогодні задовольняється штучним сурогатом «одобряме» зvezених, кон'юнктурних чиновничих залів* (УП, 21 листопада 2011); *<...> плекає надію на те, що влада все-таки має план і, закінчивши з розкраданням, прихвати́зацією й побудовою вертикалі, зробить своїм громадянам якщо не «як у Європі», то хоча б «як у Білорусі (до кризи)»* (ТК, 15 вересня 2011); *У народних масах це дійство було названо прихвати́зацією* (Тиждень, 11 грудня 2009). Okazіоналізм, утворений контамінацією слів *приватизація* та *прихвати́ти* «присвоїти» (евфемістичне позначення поняття «вкрасти»), став узуальним словом з яскраво негативною оцінкою: *прихвати́зація* — іронічна назва процесу переходу державного майна в руки індивідуального власника, який супроводжувався порушеннями юридичних та етичних норм. Досить активно функціонує й відповідне дієслово *прихвати́зувати/прихвати́зовувати*: *Може, це в якійсь іншій Україні було «прихвати́зовано» й розпродано все, що тільки можна?* (ТК, 9 листопада 2011); *<...> панування знахабнілої псевдоеліти, яка розкошує за рахунок бідності інших, «прихвати́зовує» національні багатства* (УП, 24 листопада 2011).

«Неодноразовими» є також експресивні номінації **зомбоящик** «телевізор»: *Але варто виключити контрольовані владою «зомбоящики», подивитися навколо, включити сарказм — і ви побачите дивну картинку* (УП, 25 липня 2011); **маски-шоу** «захоплення силовими структурами певних організацій/підприємств». Спецназівці, як відомо, мають особливу форму, одним із компонентів якої є чорна маска, що закриває обличчя, а «Маски-шоу» — назва серіалів, створених популярною одеською комік-трупною «Маски». У публіцистичних текстах згадка «масок-шоу» пов'язана, як правило, не з комік-трупною: *Після «масок-шоу», улаштованих правоохоронцями в офісах кримських підприємств НРБ, він заявив, що їде з Криму* (Дзеркало тижня, № 45, 2010 р.); *<...> в країні продовжується переділ власності на користь нових «патріотів», і маски-шоу в офісах великих і малих підприємств Вітчизни є яскравим тому підтвердженням* (ТК, 9 вересня 2011); *Популярні як ніколи «маски-шоу»* (Тиждень, 16 жовтня 2011).

Чимало дослідників розмежовують okazіоналізми й так звані потенційні слова на підставі наявності/відсутності відхилень від словотвірних стандартів мови (якщо відхилення є — це okazіоналізм, якщо нема — потенційне слово). Проте далеко не всі лінгвісти вважають порушення словотвірних норм облігаторною ознакою okazіоналізму. Так, О. О. Селіванова обережно зазначає, що okazіоналізми «нерідко створюються за нетрадиційними словотвірними зразками і з порушенням мовних норм» [8: 510].

На нашу думку, відхилення від словотвірних моделей мови, притаманні певній частині okazіоналізмів, не слід вважати їхньою обов'язковою особливістю. Наявність таких відхилень є скоріше одним із засобів надання okazіональним утворенням експресивності. А облігаторною ознакою okazіоналізму, яка виразно протиставляє його потенційним словам та номінативним (а не експресивним) узуальним неологізмам, є саме його експресивність. Видається, що принципова відмінність між okazіоналізмами й потенційними словами полягає не в нестандартності перших та стандартності других. Принципова відмінність між ними — наявність/відсутність експресивності. Якщо мовленнєве утворення експресивне — це okazіоналізм. Якщо ні — це скоріше

все ж таки потенційне слово. А порушення традиційних словотвірних моделей при творенні окаяніалізму — це лише один із засобів зробити слово експресивним, досягнувши деавтоматизації сприйняття.

Скорочення: УП — «Українська правда»; ТК — «Телекритика».

1. *Бабенко Н. Г.* Оказіональне в художественному тексті. Структурно-семантичний аналіз: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. — Калининград, 1997.
2. *Вокальчук Г. М.* Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): [Монографія] / Г. М. Вокальчук; За ред. А. П. Грищенка. — Рівне: НВП «Перспектива», 2004. — С. 94—491.
3. *Колоїз Ж. В.* Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Жанна Василівна Колоїз. — К., 2007. — 41 с.
4. *Колоїз Ж. В.* Тлумачно-словотвірний словник окаяніалізмів / Ж. В. Колоїз. — Кривий Ріг: ТОВ «ЯВВА», 2003. — 168 с.
5. *Колоїз Ж. В.* Оказіональна мовотворчість В. Стуса (словотвірний та функціонально-стилістичний аспекти) / Ж. В. Колоїз // Вісник ХНУ: Сер. Філологія: [Матеріали Між нар. наук. конф. «Дискурс як об'єкт філологічної інтерпретації»] (Харків, 11—12 травня 2001 р.) / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2001. — № 520. — Вип. 33 — С. 157—161.
6. *Рудь О. М.* Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників / О. М. Рудь. — Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. — 270 с.
7. *Рудь О. М.* Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українській поетичній мові ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Рудь. — К., 2002. — 21 с. — Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/inode/6081.html>.
8. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2010. — 844 с.
9. *Турчак О. М.* Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Турчак. — Д., 2005. — 19 с.
10. *Фельдман Н. И.* Оказіональные слова и лексикография // Вопросы языкознания. — 1957. — № 4. — С. 64—73.

Г. Ю. Касим

ИСТОЧНИКИ ЭКСПРЕССИВНОСТИ ОККАЗИОНАЛИЗМОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ТЕКСТАХ СМИ

В статье рассмотрены источники экспрессивности окаяніалізмів, употребляемых в современных украиноязычных печатных и электронных СМИ.

Ключевые слова: окаяніалізм, експресивність, узуальний неологізм, потенціальне слово, мовні особливості СМІ.

G. Yu. Kasim

EXPRESSIVITY SOURCES OF OCCASIONALISMS USED IN MEDIA TEXTS

The article deals with the sources of expressivity of occasionalisms, used in the modern Ukrainian print and electronic media.

Key words: occasionalism, expressiveness, usual neologism, a potential word, mediallynguistics.

УДК 811.161.2'373'38(043.5)

О. Ю. СЕМЕНЕНКО

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПЕРАТОРІВ-ВИМІРНИКІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ *РЕЗЕРВУАРИ*, *ПОСУД* ІЗ СЕМАНТИКОЮ НЕОЗНАЧЕНО ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті аналізуються структурно-семантичні особливості функціонування у поетичному мовленні операторів-вимірників тематичної групи *резервуари*, *посуд* (вмістище) із зметафоризованим значенням 'багато кого-, чого-небудь' у складі нерозкладних кількісно-іменних словосполучень.

Ключові слова: поетичне мовлення, невизначено велика кількість (НВК), інтенсифікатор, квантитативно-номінативні словосполучення.

Однією з категорій людського пізнання є категорія кількості, в межах якої виокремлюють означену, неозначену та приблизну кількість. Ці різновиди вияву кількості в мові пов'язані зі